

Kanslergadeforliget, Socialreformen 1933 og de parlamentariske mellemregninger

AF
CHRISTEN BONDE

Natten mellem søndag den 29. og mandag den 30. januar 1933 indgik repræsentanter fra regeringspartierne Det Radikale Venstre og Socialdemokratiet sammen med tre medlemmer fra oppositionspartiet Venstre et omfattende økonomisk kriseforlig på i alt 18 punkter. Forliget – der kom til at hedde Kanslergadeforliget, da det blev sluttet hjemme hos statsminister Thorvald Stauning på adressen Kanslergade 10 i København – var en reaktion på krisetegn i dansk økonomi og samfund. De rakte fra akutte problemer på arbejdsmarkedet til eksportproblemer i landbruget. Arbejdsløsheden blandt arbejderne var rekordstor, og arbejdsgiverne havde få dage tidligere varslet lockout, såfremt lønnen ikke blev sænket med 20 %. Den politisk-ideologiske bredde blandt forligspartierne afspejlede krisens omfang. Venstre og Socialdemokratiet repræsenterede hver sin erhvervsgruppe, henholdsvis landbruget og byarbejderne, og forliget skulle favne de modstridende interesser. Med Kanslergadeforliget greb statsmagten dybere i ind samfundsøkonomien end tidligere. Desuden blev tredje og sidste etape af en reform af sociallovgivningen genfremsat samtidig. Socialreformen – som den kom til at hedde i bestemt form ental – samlede 55 love i blot fire nye samt gennemførte rettighedsprincippet. Rettighedsprincippet betød bl.a., at en arbejdsløs, der modtog støtte udover den korte tid, hvor den eventuelle arbejdsløshedsforsikring rakte, ikke længere mistede sin stemmeret til valgene, hverken til Rigsdagen eller til lokalvalg.

Mens historikerne er enige om indholdet af Socialreformen, kan man følge en udvikling i tolkningen af Kanslergadeforliget. Historikerne er nok enige om grundtrækkene som beskrevet ovenfor, men perspektiverne varierer. Groft sagt spejler de forskellige historiske analyser den tid, de er skrevet i. Nærværende artikel følger denne historioGRAFISKE udvikling i en analyse af synteseværker udgivet gennem en periode på 80 år. I anden halvdel af perioden har den generelle tolkning af Kanslergadeforliget været, at det reddede det danske demokrati. En

række historikere supplerer med, at det sammen med Socialreformen også betød velfærdsstatens fødsel. I de seneste årtier har der imidlertid rejst sig kritiske røster, der diskuterer, om forståelsen af Kanslergadeforliget som en stjernestund i demokratiets historie har skygget for andre aspekter. Denne diskussion udgør artiklens anden del.

Artiklen vil til sidst argumentere for, at Socialreformen rummer parlamentariske perspektiver, der rækker ud over, hvad historikerne har set. Sandsynligvis er Socialreformens parlamentariske betydning blevet overset, eftersom man udelukkende har fokuseret på det parlamentariske perspektiv i det økonomiske forlig. Socialreformen kom, lyder den hypotese, der her skal argumenteres for, *i høj grad* til verden på grund af Socialdemokratiets ønske om at omskabe valgsystemet til partiets fordel. Socialreformen skulle forhindre, at partiets arbejdsløse kernevælgere blev forhindret i at stemme ved næste valg.

De første tolkninger. Hans Jensen viser vejen

Sjette og afsluttende bind af *Schultz Danmarkshistorie* (1943) var den første danmarkshistorie, der dækkede indenrigspolitik i 1930'erne. Afsnittene om politik og kultur var skrevet af historikeren Hans Jensen, mens embedsmanden Finn T.B. Friis analyserede økonomi og samfund. Mange emner optræder hos begge forfattere, herunder Kanslergadeforliget. Forliget er endnu ikke blevet navngivet hos Hans Jensen. Han oplyser kortfattet, at „Venstre efter et Valgnederlag gik paa Forlig med Socialdemokratiet“, og „Forligets Frugter blev Indførelse i Danmark af et omfattende planøkonomisk System med Baggrund i de meget svære Vilkaar, der var blevet for den danske Landbrugseksport“.1 Trods det øjebliksperspektiv, der fremgår af citaterne, indgår forliget fra 1933 som et tidligt trin i en mere vidtrækkende historie om dansk politik.

Forliget og den samtidige internationale udvikling betød en afrunding af de politisk-ideologiske albuer hos de danske partier. Ordene „meget svære Vilkaar“ fra citatet ovenfor dækker over, at dansk landbrugs største eksportmarked, Storbritannien, havde indført en hårdhændet protektionisme for animalske produkter. Venstre måtte søge politiske løsninger, der reelt betød liberalismens ideologiske fald i Danmark. Socialdemokratiets ideologiske baggrund, den internationalistiske socialisme-marxisme, blev samtidig slået ud af kurs. Det danske arbejderparti havde igennem hele sin levetid fundet inspira-

1 Hans Jensen: „Den politiske Udvikling mellem Verdenskrigene“, i bd. 6 i: Aage Friis, Axel Linvald & M. Mackeprang (red.): *Schultz Danmarkshistorie. Vort Folks Historie gennem Tiderne skrevet af danske Historikere*, J.H. Schultz Forlag, København 1943, s. 225.

Fig. 1: Krystalkaraflen på fotografiet indeholdt den whisky, som Thorvald Stauning skænkede for de trætte forligspartnere ud på de små timer mandag den 30. januar 1933. Angiveligt blødte sjussen op for en hårdknude og fik forhandlingerne i gang igen. Folketingsmand Hartwig Frisch fik efterfølgende karaflen i hænde som en slags klenodie for arbejderbevægelsen, og den er i dag udstillet på Arbejdermuseet, København. I baggrunden anes en portrætbuste af Stauning (af Svend Lindhart 1942). Foto: Sven Berggreen, Arbejderbevægelsens Bibliotek og Arkiv.

tion hos det store tyske søsterparti, der blev udslettet med Adolf Hitlers magtovertagelse. Sammenbruddet fik det danske Socialdemokrati til „stærkere end tidligere at fremhæve sin Samhørighed med den danske Nation“, mener Hans Jensen. Nazisternes vej til magten var hjulpet på vej af splittelsen mellem kommunister og socialdemokrater, hvorfor sidstnævnte kunne henvise til, at enighed i arbejderklassen var nødvendig, hvis det ikke skulle gå lige så galt som i Tyskland. „Socialdemokratiet vandt herved en agitatorisk Fordel, der blev af megen Betydning“.²

Det emne, Hans Jensen skriver mest om, er forhandlingerne om en ny grundlov i årtiets anden halvdel (i alt fem sider). Forslaget om en grundlovsændring skulle oprindeligt afskaffe Rigsdagens tokammersystem, men gennem politiske forhandlinger blev det til et forslag om at omforme førstekammeret, Landstinget.³ Tilsammen leder de tre emner – det politiske forlig i januar 1933, ideologernes fald og grundlovsdiskussionen – frem mod en samlet tolkning. Henimod slutningen af årtiet var man, skriver Hans Jensen, „i Danmark fra alle Sider naaet langt i Retning af at betone den nationale Enhed“. Samarbejdet mellem partierne skete på kryds og tværs af den blokpolitiske skillelinje, ligesom det folkelige eller det nationale påkaldes fra flere sider af Rigsdagen. De fire gamle partier – Socialdemokratiet, Venstre, Det Konservative Folkeparti og Det Radikale Venstre – var i realiteten blevet enige både nationalpolitisk og socialpolitisk.⁴

1930'erne blev set som optakt til besættelsen, hvor parlamentarismen levede nogenlunde uskadt videre de første år. Værket opfyldte, lyder en senere vurdering, det stærke behov for en „bekræftende historieskrivning om det danske samfund og dets parlamentariske styreform“.⁵ Forestillingen om, at 2. Verdenskrig ikke betød et afgørende brud i dansk politisk historie kommer til udtryk i *Schultz Danmarkshistorie*.⁶ Denne konsensus- og kontinuitetstanke lever videre i

² Jensen: „Den politiske Udvikling mellem Verdenskrigene“, s. 226 (begge citater).

³ Jensen: „Den politiske Udvikling mellem Verdenskrigene“, s. 231-36.

⁴ Jensen: „Den politiske Udvikling mellem Verdenskrigene“, s. 236-38.

⁵ Henrik S. Nissen: „1929-1940. Regeringen Stauning-Munch“, i bd. 7 i: Søren Mørch (red.): *Danmarks historie*, Gyldendal, København 1988, s. 331-32. Citat s. 331.

⁶ Henrik S. Nissen: „Fra mellemkrigstid til efterkrigstid“, i: Henrik Dethlefsen & Henrik Lundbak: *Fra mellemkrigstid til efterkrigstid. Festskrift til Hans Kirchhoff og Henrik S. Nissen på 65-årsdagen oktober 1998*, København, Museum Tusulanums Forlag 1998, s. 175.

bedste velgående den dag i dag, hvor Kanslergadeforligets virkningshistorie åbenbart rækker mange årtier frem.⁷

Hos Finn T.B. Friis har Kanslergadeforliget fået sit eget navn. Det optræder sammen med andre krisetiltag fra 1932 til 1940 i en detaljemættet fremstilling, hvor det fremhæves som „det største Kriseforlig i Danmarks politiske Historie“. I substansen minder Friis om Hans Jensen: Forliget sænkede kronekursen i forhold til Storbritannien, så eksporten fik bedre kår, men Friis oplyser tillige, at forliget ikke var unikt for Danmark. „Agrarer og Arbejdere“ i Sverige og Norge gik ligeledes sammen „om et økonomisk-socialt Program“ for at dæmme op for en krise, der ramte både landbrug og industri i disse år.⁸

I Historikergruppens *Danmarks historie* fra 1951 skriver Erik Rasmussen om allernyeste tid. Kanslergadeforliget optræder sammen med afsnit af nogenlunde samme længde om udviklingen i indretningen af hjemmene, naboskabet til Tyskland og kampen om grundlovsrevision 1936-39 med mere. Kanslergadeforliget tjente til, forklarer han, at rette op på akutte problemer i blandt andet dansk eksport (via valutakursnedskrivning) og på arbejdsmarkedet, hvor man forbød arbejdskampe i et år. På grund af det sidstnævnte optræder Kanslergadeforliget ikke som en stjernestund, men snarere som et problem i afsnittet „Problemer for demokratiet“. Politikerne brød med dansk tradition på arbejdsmarkedet siden Septemberforliget 1899, hvor man aftalte, at arbejdsgivere og lønmodtagere selv forhandlede om arbejdsforholdene – et vigtigt punkt for arbejderbevægelsen. Socialdemokratiet overlevede, efter Erik Rasmussens opfattelse, kun vælgernes efterfølgende dom, fordi partiet havde trofaste vælgere blandt arbejderne.⁹ Danskerne optagethed af forliget betød, at det varede nogen tid, før man opdagede, hvad det betød, at nazisterne var kommet til magten i Tyskland.¹⁰

Den socialdemokratiske tolkning

I andet bind af den socialdemokratiske partihistorie, *En bygning vi rejser* (1955) behandles Kanslergadeforliget af Poul Hansen både med flere detaljer og med en ny overordnet tolkning: „I Norden valgte

⁷ Seneste eksempel er: Bertel Nygaard: „Verdenskrigsepoken, 1914-1945“, i: Thorsten Borring Olesen & Bjørn Poulsen (red.): *En danmarkshistorie. Fra middelalder til nutid*, Aarhus Universitetsforlag, Aarhus 2021, s. 301.

⁸ Finn T.B. Friis: „Økonomiske og Sociale Forhold 1920-1939“, i bd. 6 i: Aage Friis, Axel Linvald & M. Mackeprang (red.): *Schultz Danmarkshistorie*, J.H. Schultz Forlag 1943, København, s. 270-78. Begge citater er fra s. 275.

⁹ Erik Rasmussen: „Det folkestyrede Danmark“, i bd. 2 i: Historikergruppen (red.): *Danmarks historie*, Det danske Forlag, København 1951, s. 342.

¹⁰ Rasmussen: „Det folkestyrede Danmark“, s. 333-31.

samarbejdets og den konstruktive krisepolitik vej – i Tyskland overlod man magten til et parti, der havde terroriseret sig frem og som skulle vinde krisen ved oprustning og aggression!“ Citatet følger op på oplysningen om, at Kanslergadeforliget kom til verden samme dag, som Adolf Hitler blev udnævnt til kansler. De to politiske begivenheder, kan „ses som symbolske for henholdsvis den nordiske og den mellemeuropæiske indsats mod krisevanskelighederne“,¹¹ skriver Hansen. Værket på i alt tre bind (1954-55) skriver partiet ind i en kontinuitetshistorie, der forbinder 1930'erne med tiden efter 2. Verdenskrig. Partihistorien gav ifølge Claus Bryld arbejderpartiet en grundfortælling, hvor „den socialdemokratiske bevægelse altid har været teoretisk udogmatisk, demokratisk, realpolitisk, virkelighedstro, fredelig reformistisk, indstillet på samarbejde med alle undtagen nazister og kommunister samt ikke mindst – dansk“.¹² Kanslergadeforliget gav så at sige grundfortællingen kød på knoglerne.

Landbruget oplevede svære vilkår med hensyn til eksporten til Storbritannien, næsten 200.000 arbejdere (over 40 %) var uden arbejde,¹³ og arbejdsgiverne i industrien ønskede at nedsætte lønnen med 20 % pga. krisen. Fik de ikke deres vilje, truede de med lock-out. Både regeringen og Venstre, der i situationen var blevet „mere forhandlingsvenligt“,¹⁴ forhandlede i de sidste dage af januar 1933 om en løsning, der tilgodeså alle parter. Mens sænkningen af kronekursen gav landbrugseksporten bedre kår, blev importen dyrere for industrien. Industrirådet og andre erhvervsorganisationer protesterede højlydt. For arbejderne betød den lave kronekurs en indirekte forringelse af timelønnen, anfører Poul Hansen uden dog at forklare hvorfor. Omvendt blev lockouten – til arbejdernes gunst – ved lov udsat

¹¹ Poul Hansen: „Kriseforligenes tid“, i bd. 2 i: Oluf Bertolt, Ernst Christensen & Poul Hansen (red.): *En bygning vi rejser. Den politiske arbejderbevægelses historie i Danmark*, Fremad, København 1955, s. 224.

¹² Claus Bryld: *Den socialdemokratiske idéarv. Politiske grundværdier i dansk arbejderbevægelse før velfærdsstaten. En antologi*, Roskilde Universitetsforlag, Frederiksberg 2004, s. 285.

¹³ Tallet er en vurdering. Arbejdslededsstatistikken medtager kun dem, der var forsikret i en arbejdsløshedskasse, og dette tal var 100.000 i 1932 iflg. Hans Chr. Johansen: *Dansk økonomisk statistik 1814-1980*, bd. 9 i H.P. Clausen, Svend Ellehøj & Søren Mørch (red.): *Danmarks historie*, Gyldendal, København 1985, s. 290. Dvs. at endnu 100.000 stod arbejdsløse uden at være forsikret, hvis Poul Hansens oplysning stemmer. Christopher Arzrouni mener, at dette tal var langt lavere. Christopher Arzrouni: „Kanslergadeforliget – myten om velfærdsstatens oprindelse“, i: Kasper Elbjørn & David Gress (red.): *20 begivenheder der skabte Danmark*, Gyldendal, København 2006, s. 259.

¹⁴ Hansen: „Kriseforligenes tid“, s. 217.

med et år. Venstre undlod at stemme for denne del af forliget, oplyser partihistorien, og lod arbejderpartiet alene bære ansvaret for at gribe ind på arbejdsmarkedet.

Valutakursnedsættelsen og lockoutloven var de største gennembrud, men forligspakken rummede rammeaftaler på en lang række andre punkter. De arbejdsløse fik løfte om vinterhjælp og forlængelse af visse sociale ydelser; man aftalte store offentlige arbejder for at afhjælpe arbejdsløsheden i byggefagene, ejendomsskatterne blev nedsat og meget andet. Kanslergadeforliget „åbnede vejen”¹⁵ for, at den sidste etape af socialminister K.K. Steinckes store Socialreform kom i mål, uden at det dog fremgår, hvordan det skete, eller hvad sociallovgivning har at gøre med et økonomisk forlig. For Socialdemokratiet var Socialreformen af stor betydning, og Steincke modtog partiets fortjenstmedalje i guld for sin indsats hér.¹⁶

Efter at forliget var indgået, satte statsminister Thorvald Stauning ord på situationen i *Politiken*, som partihistorien citerer med tilslutning: „Jeg har som de øvrige, der deltog i forhandlingen, set bort fra en og anden principiel opfattelse; thi jeg så tidens alvor. Jeg vidste, at folket stod foran katastrofen, og her gjaldt det at handle frygtløst og sikkert. Forliget vil ... befri landet for den store krig”.¹⁷ Før 2. Verdenskrig betegnede begrebet Den Store Krig sædvanligvis 1. Verdenskrig, men eftersom Thorvald Stauning i citatet talte om afværget fremtidsfrygt, henviste han uden tvivl til de omfattende uroligheder, der med stor sandsynlighed ville følge af den varslede lockout.¹⁸ Udtalelsen som helhed gjorde det klart, at dette ikke var tiden til at hænge sig i klasseinteresser.

Selv om Venstre måske havde vundet mest her og nu, havde forliget skabt slinger i den liberalistiske kurs og tvunget partiet til at acceptere, at statsmagten tiltog sig „en central plads blandt det økonomiske livs kontrolposter”.¹⁹

Erik Rasmussen: Velfærdsstaten på Vej (1965/71)

I starten af 1930'erne var danskerne blevet bevidste om, at de var vælgere med en valgstemme, og ikke længere bare skulle danse efter magthavernes melodi. De „forlangte ganske simpelt, at der blev gjort

¹⁵ Hansen: „Kriseforligenes tid“, s. 227.

¹⁶ Hansen: „Kriseforligenes tid“, s. 228.

¹⁷ Citeret i: Hansen, „Kriseforligenes tid“, s. 224.

¹⁸ Jf. Lars K. Christensen, Søren Kolstrup & Anette Eklund Hansen: *Arbejdernes historie i Danmark 1800-2000*, (SFAH skriftserie, nr. 46), SFAH, København 2007, s. 176f.

¹⁹ Hansen: „Kriseforligenes tid“, s. 226.

noget, før de blev ruineret. Det var det der skete ved Kanslergade-forliget“, skriver Erik Rasmussen i *Velfærdsstaten på Vej* (1965/71), hans bind i *Politikens Danmarkshistorie*.²⁰ Det fremgår af citatet, at emnet er af stor, måske endda afgørende, betydning i folkestyrets historie. Noget tyder på, at Kanslergadeforliget vokser i betydning. Sammenlignet med Hans Jensen forskubber Erik Rasmussen tyngden i fortællingen om dansk politik i 30'erne. Kanslergadeforliget er hos sidstnævnte spredt ud over i alt 16 sider, mens emnet højst fyldte seks-syv linjer hos Hans Jensen. Omvendt bliver et emne som Grundlovsdebatten 1936-39, der optog meget plads hos Hans Jensen, tildelt knap en enkelt side hos Erik Rasmussen.²¹

Socialdemokratiet reagerede, da arbejdsgiverne i industrien forlangte en lønnedgang på 20 %, ellers truede de med lockout. Katastrofen ventede forude, lød det fra statsminister Thorvald Stauning, da han i Rigsdagen den 28. januar betonedede nødvendigheden af, at politikerne greb ind på arbejdsmarkedet. Der var 200.000 arbejdsløse, og hertil skulle man medregne deres familier, der stod næsten uden købekraft, hvilket bragte antallet af kriseramte op på cirka en million. Samtidig var 250.000 landbrug ramt så hårdt af krisen, at endnu en million var uden købeevne, hvilket igen berørte 50.000 håndværkere og handlende samt folk beskæftiget med importerhverv såsom skibsfart. „Det er på denne baggrund“, sagde statsministeren, „at samfundet står over for en trussel om en fuldstændig standsning af alt det som endnu går sin gang, en trussel om at drive befolkningen og landet ud i en katastrofe, som aldrig er oplevet her i landet“.²²

Problemet var, at hverken Venstre eller Det Konservative Folkeparti – de to partier havde magten i Landstinget og kunne blokere lovforslag udgået fra Folketinget – var interesserede i at afvise arbejdsgivernes krav, selv om Venstre åbnede en forhandlingsprække. Sprækken bestod i ønsket om en kursnedsættelse af kronen til gengæld for accept af en forlængelse af overenskomsterne. En devaluering ville, mente man, afbøde landbrugets eksportproblemer, og den ville i øvrigt have en reducerende effekt på arbejdernes købekraft. „Det afgørende blev netop denne frygt, frygten for det almindelige økonomiske sammenbrud, alle ventede, hvis man ikke nåede til enighed“, skriver Erik Rasmussen. Sammenbruddet „kunne blive politisk, som det samtidig oplevedes i andre lande i Europa“, hvormed han tænkte på situationen

²⁰ Erik Rasmussen: *Velfærdsstaten på vej 1913-1939*, bd. 13 i: John Danstrup & Hal Koch (red.): *Danmarks historie*, 2. udg., Politikens Forlag, København 1971, s. 423.

²¹ Rasmussen: *Velfærdsstaten på vej*, s. 491-92.

²² Citeret i: Rasmussen: *Velfærdsstaten på vej*, s. 417.

i blandt andet Tyskland. I de tre partier, der forhandlede, var man derfor „parat til at kaste alle gamle synspunkter over bord, hvis det blev nødvendigt“.²³

Kronen blev devalueret med godt 10 %, og overenskomsterne på arbejdsmarkedet blev ved lov forlænget i et år. Hertil kom en lang række andre rammeaftaler, der skulle dæmme op for samfundskrisen, herunder støtteordninger til kriseramte erhverv. Kanslergadeforliget betød, at staten kom til at spille en større rolle i økonomi og samfund, ikke bare med tilskudsordninger og indgreb i løndannelsen, men også med Valutacentralen, der regulerede og dirigerede importen. Valutacentralen var blevet vedtaget som en midlertidig foranstaltning året før, men fik lov til at leve videre. Ingen havde ønsket statsmagtens vækst, „heller ikke Socialdemokraterne, om end den nok var dem mindre uvelkommen end andre“.²⁴

Ligeledes pegede Kanslergadeforliget frem mod den velfærdsstat, der var groet frem, da Erik Rasmussen skrev *Velfærdsstaten på Vej*. Socialminister K.K. Steincke fik så at sige sluset sidste etape af sin gennemgribende reform af sociallovgivningen ind i Kanslergadeforliget, selv om Venstre tidligere havde været imod – og stadig ikke var begejstret.²⁵ Reformen samordnede de mange spredte sociale foranstaltninger, der var kommet til verden i løbet af de seneste fem årtier. Hvor alle arbejdsløse tidligere havde mistet deres stemmeret, når de modtog hjælp fra kommunen, gjaldt fortabelsen nu kun en mindre del, nemlig modtagere af fattighjælp. Udbygningen af forsorgsstaten, som Socialreformen var udtryk for, kom ikke bare til verden samtidig med udvikling i statens økonomiske råderum – nej, de to størrelser supplerede hinanden. Velfærdsstaten var „i færd med at udfolde sit væsen. En ny opfattelse af, hvad der var det politiske livs indhold og formål, var ved at befæste sin sejr“.²⁶

Tage Kaarsted: De danske ministerier (1977)

”Det så i sandhed sort ud“, skriver Tage Kaarsted i *De danske ministerier* (1977). Den ikke-liberalistiske del af højrefløjen, Landbrugernes Sammenslutning (LS), „fiskede i rørte vande og havde let ved at vinde gehør hos de hårdt ramte bønder“, og kommunisterne i „DKP hidsede arbejderne op“. LS' indflydelse på Venstre var vokset stærkt i de seneste år, og godt hver anden landbruger var medlem af LS. Syd for grænsen voksede nazismen i styrke, og den økonomiske krise ramte både

²³ Rasmussen: *Velfærdsstaten på vej*, s. 420.

²⁴ Rasmussen: *Velfærdsstaten på vej*, s. 422.

²⁵ Rasmussen: *Velfærdsstaten på vej*, s. 432-38.

²⁶ Rasmussen: *Velfærdsstaten på vej*, s. 437.

landbruget og arbejdere hårdt. „Christiansborg var i disse dage et hus på gloende pæle, hvor snart sagt ethvert økonomisk og politisk problem blev endevendt – alt under et uhyre stærkt ydre pres, der viste sig fremmende for et samlet forlig“.²⁷

Kanslergadeforliget løste op for de udfordringer på arbejdsmarkedet og i landbruget, som også Poul Hansen og Erik Rasmussen (i begge værker) er inde på. Venstre accepterede loven, der forhindrede lockouten; „til gengæld slugte“ Socialdemokratiet kronesænkningen.²⁸ I tilbageblik er det svært at vurdere, hvem af parterne der fik mest ud af forhandlingerne. Dels bestod en stor del af det komplicerede forlig af rammeaftaler, der skulle udfyldes i løbet af de næste måneder, dels fordi begge parter gav og tog, omend den samlede lovgivningskompleks ifølge Kaarsted stemte bedre overens med Socialdemokratiets „forestillinger end med Venstres“.²⁹ Tage Kaarsted gentager pointen om, at Venstre på sigt måtte forlade sin liberalistiske bastion som konsekvens af de facto-accepten af statens voksende rolle i samfundsøkonomien.³⁰ Men fremfor at se dette som „indgangen til en ny æra“, sådan som Hans Jensen, Poul Hansen og Erik Rasmussen på forskellig vis gør, betoner Kaarsted, at gennembruddet for den centralregulerede økonomi og liberalismens ideologiske opløsning var kulminationen på samfundstendenser, der havde gæret lige siden 1. Verdenskrig.³¹

Ligesom Poul Hansen og Erik Rasmussen (1965/71) nævner Kaarsted, at Adolf Hitler kom til magten i Tyskland samme dag, som Kanslergadeforliget blev indgået. Kaarsted tillægger imidlertid oplysningen anden betydning, end de gjorde med deres fokus på den politiske kompromiskultur: „I Danmark styrkede Kanslergade-forliget vor besindige og ligevægtige kansler og dermed det parlamentariske demokrati“.³² Forliget betød altså en konsolidering af den demokratiske styreform.

Den afgørende forskel mellem Tage Kaarsted og hans forgængere ligger i et skifte i tidsånden. Sammenlignet med eksempelvis Erik Rasmussen, der skrev i 1960'erne, hvor fremskridtsoptimismen blomstrede, havde Tage Kaarsted få år tidlige oplevet, at fremgangen i samfundsøkonomien brat stoppede med Oliekrisen i 1973, ligesom det

²⁷ Tage Kaarsted: *De danske ministerier 1929-1953. Et hundrede politisk-historiske biografier*, Pensionsforsikringsanstalten, København 1977, s. 33, 35 (citater).

²⁸ Kaarsted: *De danske ministerier*, s. 35.

²⁹ Kaarsted: *De danske ministerier*, s. 35, 42.

³⁰ Kaarsted: *De danske ministerier*, s. 33, 95, 98.

³¹ Kaarsted: *De danske ministerier*, s. 95.

³² Kaarsted: *De danske ministerier*, s. 36. Jf. smst. s. 43.

stabile partibillede med trofaste kernevælgere blev opløst ved det såkaldte jordskredsvalg senere samme år. Flere politiske analytikere i samtiden mente, at 70'ernes danske demokrati var i krise, ligesom det angiveligt var tilfældet i 30'erne.³³ Alt dette har uden tvivl påvirket dybt; og Tage Kaarsted var ikke den eneste, eftersom interessen for krisen i start-30'erne blomstrede op blandt historikerne i 70'erne, efter at have været mindre synlig i de foregående årtier.³⁴ Mens Erik Rasmussen ledte efter rødderne til den velfærdsstat, han så blomstre op, søgte Tage Kaarsted efter afsættet til det stabile demokrati, han var vokset op med. Begge fandt svaret i Kanslergadeforliget. Sammenligningen af de to historikere kaster et opklarende lys over Tage Kaarsteds påstand om, at Kanslergadeforliget „er kommet til at stå som bevis på, at det parlamentariske demokrati også kan fungere under krise“.³⁵

Man kan kalde den historiografiske linje fra Hans Jensen til Tage Kaarsted for organisk. På den ene side er de nævnte historikere enige om, at Kanslergadeforliget styrkede statsmagtens rolle i samfundsokonomien, selv om de drager forskellige slutninger af dette. På den anden side perspektiverer historikerne forliget på stadig nye måder, blandt andet når Erik Rasmussen og Tage Kaarsted introducerer emner som henholdsvis velfærdsstaten og demokratikonsolidering. Kanslergadeforliget bliver løftet fra at være samfundsteknik til at være det moderne Danmarks fødselstime. „Historien om Kanslergadeforliget er [blevet] ... en del af den danske politiske mytologi“, opsummerer Christopher Arzrouni. Eller som Mogens R. Nissen udtrykker det: Forliget fremstår i et „nationalromantisk skær“ hos danske historikere.³⁶ Desuden har det politiske kriseperspektiv, Tage Kaarsted fremførte, efterfølgende haft tag i de fleste historikere. Det skyldes givetvis, at krisen i begyndelsen af 1930'erne som hovedregel bliver set som optakten til 2. Verdenskrig.

Historien om forliget findes siden slutningen af 1970'erne i tre overordnede versioner i de faghistoriske syntesefremstillinger, hvis

³³ Søren Hein Rasmussen & Poul Villaume: *Et land i forvandling. Danmarks historie 1970-2005*, Gyldendal & Politikens Forlag, København 2007, s. 90-102, s. 738.

³⁴ Nissen: „1929-1940. Regeringen Stauning-Munch“, s. 328; Vagn Dybdahl, Ole Hyldtoft, H.C. Johansen, E. Helmer Pedersen: *Krise i Danmark. Strukturændringer og krisepolitik i 1930'erne*, (Berlingske Leksikon Bibliotek), Berlingske Forlag, København 1975, s. 9.

³⁵ Kaarsted: *De danske ministerier*, s. 34.

³⁶ Arzrouni: „Kanslergadeforliget – myten om velfærdsstatens oprindelse“, s. 250; Mogens R. Nissen: „Det nationale kompromis – Kanslergadeforliget i 1933“, *Landbohistorisk Tidsskrift*, 2010:1, s. 50.

vi altså ser bort fra den regelbegræftende undtagelse Søren Mørch, der udelukkende giver en politisk-strategisk tolkning: „Kanslergadenforliget fastslog, at der ikke kunne regeres uden om Staunings Socialdemokrati“.37 Hvorfor uddyber han ikke. Den første version går på, at forliget betegnede både en redning/konsolidering af demokratiet og velfærdsstatens fødselsstund. Den anden tolkning fokuserer udelukkende på forliget som demokratiets redning/konsolidering. Den tredje variant ser mere kritisk på det historiske forløb og slår enten ned på et element af retorik hos samtidens politikere eller på historikernes alt for positive tolkninger af Kanslergadenforliget eller på begge dele. De tre varianter væver sig ind og ud mellem hinanden i kronologisk forstand. Det betyder, at den følgende del af den historiografiske analyse er organiseret tematisk uden hensyntagen til udgivelsesår.

Fra Kanslergadenforliget til velfærdsstaten

Den nyeste tolkning, Bertel Nygaards bidrag „Verdenskrigsepoken, 1914-1945“ i *En danmarkshistorie. Fra middelalder til nutid*, redigeret af Thorsten Borring Olesen & Bjørn Poulsen (2021) betoner, at Kanslergadenforliget blev et „vendepunkt i opbygningen af den moderne velfærdsstat“, ligesom Venstre med forliget accepterede en øget statslig rolle i samfundsøkonomien. Nygaard fremhæver desuden, at forliget og andre fra samme tid kan „ses som en politisk bekræftelse af de gamle partiers vilje til indbyrdes samarbejde hen over midten for at undgå sociale uroligheder og politiske ekstremer“. Forligets baggrund er velkendt: lockout-truslen og landbrugets eksportkrise.³⁸

Nygaard ligger her på linje med traditionen, men også med Uffe Østergård, der i en kortfattet opregning af forligets perspektiver fra 1998 ligeledes ser Kanslergadenforliget som velfærdsstatens grundsten. Kanslergadenforliget optræder hos Østergård i et afsnit med fokus på den danske politiske konsensuskultur, hvor han tildeler Socialdemokratiet en afgørende rolle. Østergård kontrasterer samarbejdet mellem de politiske partier på tværs af den ideologiske midte med splittelsituationen i Tyskland, hvor Adolf Hitlers magtovertagelse underminerede demokratiet ved at eliminere politiske fjender på venstrefløjen. „Dette samarbejde dæmmede politisk op for såvel kommunismen ... som forskellige højrepopulistiske og nazistiske bevægelser“.39

Mens Bertel Nygaard og Uffe Østergård synes at se virkningen af

³⁷ Søren Mørch: *24 statsministre. 24 fortællinger om magten i Danmark i det tyvende århundrede*, Gyldendal, København 2000, s. 165.

³⁸ Nygaard: „Verdenskrigsepoken, 1914-1945“, s. 300f.

³⁹ Uffe Østergård: *Europas ansigter. Nationale stater og politiske kulturer i en ny, gammel verden*, Rosinante Paperback, København 1998, s. 80f. Citat, s. 81.

det samlede forlig under ét, skelner de næste tre eksempler skarpt mellem henholdsvis Socialreformen og Kanslergadeforliget. Knud J.V. Jespersen regner i bogen *Historien om danskerne* (2007) Kanslergadeforliget som „et af de mest skelsættende politiske forlig i nyere dansk historie“. Sammen med forliget vedtog man K.K. Steinckes socialreform. „Principperne i denne lov blev retningsgivende for udformningen af den senere danske velfærdsstat“.40 Forhandlingerne om Kanslergadeforliget var hårde, og de ideologiske knaster og kanter blev et stykke ad vejen slebet af partierne undervejs. De antidemokratiske partier både til højre og venstre rørte på sig, men det „udstrakte samarbejde mellem de gamle systembærende partier sikrede“, skriver Knud J.V. Jespersen, „at Danmark kom gennem 1930'ernes storme med demokratiet og parlamentarismen i behold“.41

Mens andet bind af *Dansk velfærdshistorie* cirkler om Socialreformens afgørende betydning for udbygningen af den danske socialstat, der trækker lange tråde både frem og tilbage i tid,42 indgår Kanslergadeforliget i det efterfølgende bind i bogserien. Om Kanslergadeforliget fremgår det, at forliget og anden krisepolitik var central i redefineringen og -lanceringen af landets to største politiske partier, Venstre og Socialdemokratiet. Venstre forlod „reelt sin liberalistiske linje“, mens arbejderpartiet med regeringsansvaret forvandlede sine gamle socialistiske mål til at „kontrollere og i virkeligheden regenerere kapitalismen, samtidig med at den sociale tryk blev udbygget og demokratiet konsolideret“.43

I sjette bind af *Dansk socialhistorie* skriver Svend Aage Hansen om de politiske partiers „klassesamarbejdspolitik“, der nogenlunde, men ikke uden gnidninger undervejs, klarede landet fri af kriseskærene, og fik danskerne som flest til at acceptere Socialdemokratiet som „et ansvarligt samfundsbevarende parti“. Omvendt betød det, at dem, „der var imod kriseløsninger, kunne ... klassificeres som antidemokratiske og burde bekæmpes“.44 Ved at fokusere på de imagemæssige og

40 Knud J.V. Jespersen: *Historien om danskerne 1500-2000*, Gyldendal, København 2007, s. 229.

41 Jespersen: *Historien om danskerne*, s. 230.

42 Jørn Henrik Petersen, Klaus Petersen & Niels Finn Christiansen (red.): *Mellem skøn og ret. Dansk velfærdshistorie. Bind II*, Syddansk Universitetsforlag, Odense 2011.

43 Jørn Henrik Petersen, Klaus Petersen & Niels Finn Christiansen (red.): *Velfærdsstaten i støbeskeen. Dansk velfærdshistorie. Bind III*, Syddansk Universitetsforlag, Odense 2012, s. 38.

44 Svend Aage Hansen & Ingrid Henriksen: *Sociale brydninger 1914-39 (Dansk socialhistorie, bd. 6)*, Gyldendal, København 1980, s. 289.

retoriske fordele som Socialdemokratiet angiveligt kunne drage af krisepolitikken, bygger Svend Aage Hansen videre på en tolkning lanceret af Hans Jensen. Sidstnævnte påpegede som bekendt, at Socialdemokratiet kunne henvise til nødvendigheden af ro i arbejderklassen og dermed udnytte krisestemningen og Kanslergadeforliget som retorisk hammer overfor kommunisterne. På samme måde kan man sige, at *Dansk socialhistorie* på sin vis foregriber en afstandtagen til de mest selvgratulerende tolkninger af Kanslergadeforliget – en kritik, vi ser tydeligere aftegnet nedenfor. Hvorom alt er, taler bindets anden forfatter, Ingrid Henriksen, om „[v]elfærdspolitikens gennembrud“ i 1930'erne. Hun placerer Socialreformen som et led i denne nyskabelse på linje med faktorer som demografisk udvikling, progressiv skoledebat, arbejdsløshedsbekæmpelse og stigende offentlig omsorg for mødre og børn.⁴⁵

Demokrati i defensiven

Kanslergadeforliget fandt sted i en økonomisk krisetid med en politisk betændt atmosfære, anfører Ole Feldbæk. Det var „et Europa i splid med sig selv“, hvor lande som Tyskland og Italien blev diktaturer, mens det „gærede“ andre steder. Herhjemme „spidsede situationen“ til i januar 1933, men politikerne reddede situationen (inklusive demokratiet forstår man ud fra sammenhængen) ved at indgå forlig. „Samme dag fik Tyskland en ny kansler. Den nazistiske Führer Adolf Hitler“, afslutter Ole Feldbæk med en retorisk modstilling.⁴⁶

Oplysningen om nævnte tidsmæssige sammenfald genfinder vi i Tage Kaarsteds bind fra 1991 i *Politiken og Gyldendals Danmarkshistorie*. Omvendt er den krisedrevne dramatik, som var så udpræget i *De danske ministerier*, skrevet af samme forfatter, dæmpet ned. I bogen fra 1977 bliver Kanslergadeforliget, som nævnt, fremhævet som en konsolidering af den demokratiske styreform, mens Kaarsted er mere forsigtig i 1991 og nøjes med at bemærke tidssammenfaldet mellem forliget og Hitlers magtovertagelse: „Den heldige gennemførelse ... gør det berettiget at se Kanslergadeforliget som et sindbillede på den danske kriselovgivning i 1930'erne. I Tyskland overtog Hitler samme dag magten, og Tyskland gik mod diktatur. Samtidig flikkede Danmark et parlamentarisk bæredygtigt forlig sammen“.⁴⁷

Da Thorvald Stauning den 31. januar 1933 fremlagde en samlet pakke med de lovforslag, der var resultatet af Kanslergadeforliget, hav-

⁴⁵ Hansen & Henriksen: *Sociale brydninger*, s. 364-97.

⁴⁶ Ole Feldbæk: *Danmarks historie*, Gyldendal, København 2004, s. 246.

⁴⁷ Tage Kaarsted: *Krise og krig*, bd. 13 i: Olaf Olsen (red.): *Gyldendal og Politikens Danmarkshistorie*, Politiken & Gyldendal, København 1991, s. 92.

de forligspartierne afværget en større social krise, hedder det i *Arbejdernes historie i Danmark*. Arbejdsgivernes krav om 20 % lønnedgang betød, at arbejderbevægelsen forberedte sig på at svare igen med „arbejdskamp“, men forliget betød som bekendt et lovindgreb, der forlængede overenskomsterne på arbejdsmarkedet med et år og forbød både strejker og lockout i samme periode. Statsministeren var dybt påvirket af, hvad der skete syd for grænsen, og han ville for alt i verden undgå, at noget tilsvarende skete herhjemme. „I syd tonede diktaturet frem, i Danmark skabte de folkevalgte et forlig, der langt fra løste de store økonomiske og sociale modsætninger under krisen, men dog mildnede den sociale nød og skabte politisk stabilitet“.⁴⁸

Økonomi og samfund var i krise, de antiparlamentariske partier stod truende. Situationen krævede politisk handling, „beslutninger, der tog hensyn til flere befolkningsgrupper“. Alle partier var under pres før Kanslergadeforliget, „alle risikerede at tabe til antiparlamentariske kræfter, hvis de ikke nåede til resultater“, skriver Tim Knudsen. Problemet var, at de demokratiske partier stod langt fra hinanden, når det kom til deres interesser og mærkesager. De ville sandsynligvis have svært ved at indgå et resultat ved forhandlingsbordet. Løsningen blev, at man lagde op til at forhandle om en lang række forskelligartede spørgsmål på samme tid. Herefter kunne partierne indbyrdes give, tage og knytte sammen, så alle parter fik noget med hjem.⁴⁹ Knap var forligsresultatet offentliggjort, før avisen *Social-Demokraten* satte „alle kræfter ind på at mytologisere mødet“,⁵⁰ ligesom flere socialdemokratiske toppolitikere „gjorde Kanslergadeforliget til en kæmpesejr for Socialdemokratiet.“⁵¹ Samtidens forsøg på mytologisering havde ikke desto mindre bund i den historiske situation. Kanslergadeforliget var, mener Tim Knudsen, et „forsvar for det parlamentariske demokrati“, ligesom det „hæmmede, at gårdmænd søgte over i reaktionære antidemokratiske grupperinger, og at arbejdere søgte over i kommunismens rækker“. Forliget kom til at danne model for efterfølgende forlig under overskriften „det samarbejdende folkestyre“.⁵²

Krisen i begyndelsen af 1930'erne „satte nye standarder for krisepolitik“, skriver forfattergruppen bag bogen *Danmark besat. Krig og hverdag 1940-45*.⁵³ Herunder var Kanslergadeforliget „over for parlamen-

48 Christensen m.fl.: *Arbejdernes historie i Danmark*, s. 176f. Citater, s. 177.

49 Tim Knudsen: *Statsministeren*, bd. 2, Samfundslitteratur, København 2020, s. 409.

50 Knudsen: *Statsministeren*, s. 410.

51 Knudsen: *Statsministeren*, s. 216.

52 Knudsen: *Statsministeren*, s. 417 (alle tre citater).

53 Claus Bundgård Christensen, Joachim Lund, Niels Wium Olesen & Ja-

tarismens kritikere og dem, som tvivlede på styreformen, ... et tegn på det demokratiske Danmarks handlekraft og dets evne og vilje til at løse store samfundsmæssige problemer på trods af tidens dybtgående interesse- og klassemodsatninger“.54 Aviserne bag de tre forligspartier var positive og fremhævede den pragmatiske forhandlingsvilje bag forliget, mens utilfredsheden ulmede over måden, forliget var blevet indgået på i dele af Det Konservative Folkeparti, der heller ikke var blevet indbudt til forhandlingerne hjemme hos statsministeren.⁵⁵

I bogen *Kampen om Danmark 1933-1945* anfører Bo Lidegaard, at samtidens politikerne var „meget bevidste om“, at samfundskrisen i start-30'erne kunne betyde knald eller fald for den demokratiske styreform. De søgte aktivt at gøre, hvad de kunne.⁵⁶ Kanslergadeforliget blev det mest kendte af tidens politiske forlig. Forliget var „de parlamentariske partiers modoffensiv over for den politiske radikalisme“.57 Kanslergadeforliget lagde mere end noget andet, forstår læseren, grunden til det konsensusdemokrati („den sociale kontrakt“), som bar danskerne gennem besættelsen. Var man ikke demokrat, var man dømt ude af folkefællesskabet – „den danske vej“.58

Verdensmestre i demokrati

Historikernes fortælling om Kanslergadeforliget „bekræfter et billede af os selv som noget nær verdensmestre i demokrati“, hedder det i andet bind af *Historien om Danmark*.⁵⁹ Fremstillingen er kritisk over for et glansbillede, hvor forliget er „udtryk for en særlig form for politisk kultur“ og først og fremmest kom til verden for at redde demokratiet og Danmark.⁶⁰ At regeringspartierne var „opmærksomme på, at hvis man ville undgå den antidemokratiske smitte i Danmark, måtte det politiske system levere resultater“,61 betyder på ingen måde, at det nødvendige samarbejde med de borgerlige partier forløb gnidningsfrit. For-

kob Sørensen: *Danmark besat. Krig og hverdag 1940-45*, Høst & Søn, København 2005, s. 40.

54 Christensen m.fl.: *Danmark besat. Krig og hverdag*, s. 26. Jf. smst. s. 41.

55 Christensen m.fl.: *Danmark besat. Krig og hverdag*, s. 27.

56 Bo Lidegaard: *Kampen om Danmark 1933-1945*, Gyldendal, København 2005, s. 29-32.

57 Lidegaard: *Kampen om Danmark*, s. 33.

58 Lidegaard: *Kampen om Danmark*, s. 33. „Den sociale kontrakt“ er afsnitoverskrift smst., s. 28.

59 Morten Fink-Jensen, Jes Fabricius Møller & Niels Wium Olesen: *Historien om Danmark*, bd. 2, DR i samarbejde med Gads Forlag, København 2017, s. 351.

60 Fink-Jensen m.fl.: *Historien om Danmark*, s. 350.

61 Fink-Jensen m.fl.: *Historien om Danmark*, s. 344.

ligspartierne varetog først og fremmest deres egne vælgeres interesser, og partierne gav og tog. Regeringspartierne gav mest, men årsagen er, fremgår det af bogen, at de netop som regeringspartier havde et større ansvar for samfundsøkonomien end et oppositionsparti som Venstre, der kunne fokusere skarpere på landbrugets interesser. Kontrasten til situationen i andre lande med større grad af politisk vold er imidlertid klar: De danske politikere „var trods alt i stand til at mødes i et forhandlingslokale, hvor det var ordet og argumenterne, som løste problemerne. Ikke rå magtudøvelse, ikke gadens parlament, ikke vold“.⁶²

I sin bog om den danske velfærdsmodel vender Søren Kolstrup sig direkte imod opfattelsen, at det danske demokrati var truet før Kanslergadeforliget. I stedet mener han, at styret var „et velkonsolideret forhandlingsdemokrati“, uden at han dog uddyber sin opfattelse nærmere. Nok var forliget mellem arbejdere og bønder et „vidtrækkende klassekompromis“, men det fremstår mest af alt „skelsættende“, fordi det fandt sted samtidig med Hitlers magtovertagelse i Tyskland. Bemærkningen er velsagtens ment som en stikpille til de historikere, der er overbevist om, at Kanslergadeforliget er en stjernestund i dansk politisk historie.⁶³ Heller ikke Socialreformen bød på noget afgørende nyt, mener Søren Kolstrup, om end den „udtrykte et vældigt fremskridt for alle dem, som blev løftet ud af den ydmygende fattighjælp“. Indirekte kom Socialreformen til at pege videre mod den senere velfærdsstat, men det var på områder, som ikke stod centralt i socialminister K.K. Steinckes egne tanker, eksempelvis med hensyn til finansiering af lovgivningen.⁶⁴

Som nævnt påpegede Svend Aage Hansen og Hans Jensen den imagemæssige fordel, Socialdemokratiet fik ved Kanslergadeforliget. Tanken om eksistensen af politisk retorik i forbindelse med start-30'ernes politiske forlig blev taget op af Henrik S. Nissen i et af hans bidrag til bind 7 i serien *Danmarks historie*. Trods eksistensen af systemkritiske krisebevægelser var demokratiet ikke i fare i start-30'erne, mener også Henrik S. Nissen. Det store vælgerflertal accepterede, „at det var på Christiansborg de politiske beslutninger skulle tages“.⁶⁵ Betydningen af Kanslergadeforliget lå i, mener han, de afgørende forandringer af de to store partier, som beslutningerne tvang frem – Socialdemokratiet måtte suspendere nogle mærkesager, og Venstre måtte opgive liberalismen indtil videre. I partierne var man klar over dette, hvilket

⁶² Fink-Jensen m.fl.: *Historien om Danmark*, s. 351.

⁶³ Søren Kolstrup: *Den danske velfærdsmodel 1891-2011 – sporskifter, motiver, drivkræfter*, Frydenlund, Frederiksberg 2014, s. 70.

⁶⁴ Kolstrup: *Den danske velfærdsmodel*, s. 71f. Citat, s. 70.

⁶⁵ Nissen: „1929-1940. Regeringen Stauning-Munch“, s. 281.

afspejlede sig ved præsentationen af forliget for offentligheden. Mens politikerne i forlængelse af kriseforliget i sommeren 1932 var sig bevidst, at „det parlamentariske demokrati nu viste sig handlekraftigt“, hvilket „man turde rose sig af“,⁶⁶ var der efter Kanslergadeforliget „ingen tilsvarende enstemmige tilkendegivelser“. Dertil „var opgivelserne af programmæssige bastioner både for Socialdemokratiet og for Venstre for iøjnefaldende“.⁶⁷

Mit sidste eksempel cirkler om, at såvel samtid som eftertid havde interesse i at fremstille forliget, så det kom til at forklare væsentlige træk ved det danske samfund; jævnfør eksempelvis den historiografiske sammenligning ovenfor af analyserne af Kanslergadeforliget hos henholdsvis Erik Rasmussen (1965/71) og Tage Kaarsted (1977), hvor de finder forklaring på væsentlige træk i deres levetid i forligets virkningshistorie. „At forliget blev“, hedder det i *Danmarkshistorien. Samfund, livsformer og politik*, „indgået samme dag, som Hitler overtog magten i Tyskland, har også medvirket til at etablere forliget som udtryk for den nationale og sociale konsensus, der sikrede demokratiet og samtidig lagde fundamentet for velfærdsstaten“. Udsagnet har brod mod de rosenrøde tolkninger af forliget. Men også en lang række af samtidens politikere havde interesse i en tolkning, „som passede godt ind i ikke mindst regeringspartierne selvforståelse“.⁶⁸

De fire-fem historietolkninger, der påpeger politikernes brug af retorik i forbindelse med forliget, ansporer til at grave et spadestik dybere. Tankevækkende er også de historikere, der eksplicit afviser, at det danske demokrati var i fare før Kanslergadeforliget. Men enten begrundes det afvigende synspunkt ikke (Søren Kolstrup), eller også er forklaringen meget kortfattet (Henrik S. Nissen). I det følgende afsnit vil jeg diskutere, om styret overhovedet var truet i start-30'erne.

Reddede Kanslergadeforliget demokratiet?

”Men var det i virkeligheden Kanslergadeforliget, Steinckes socialreform og lignende tiltag, der er hovedforklaringen på, at demokratiet blev bevaret i Danmark?“, spørger Lars Hovbakke Sørensen retorisk i *En europæisk Danmarkshistorie*. Det danske demokrati var rodfæstet, mener han. De økonomiske modsætninger og spændinger mellem er-

⁶⁶ Nissen: „1929-1940. Regeringen Stauning-Munch“, s. 268.

⁶⁷ Nissen: „1929-1940. Regeringen Stauning-Munch“, s. 292.

⁶⁸ Jan Pedersen, Niels Jul Nielsen, Signe Mellempgaard, Jes Fabricius Møller, Carsten Due-Nielsen, Palle Roslyng-Jensen & Poul Villaume: „Industrialder, classesamfund og ekspansiv stat – 1848-1960“, i: Gunner Lind & Palle Roslyng-Jensen (red.): *Danmarkshistorien. Samfund, livsformer og politik*, Gads Forlag, København 2019, s. 298.

hvervsgrupperne var færre og mindre voldsomme end andre steder i Europa, hvor industrialisering i stor skala rystede samfundene. Det danske demokrati og de politiske partier havde mange årtier på bagen. Styreformen var stabil, ikke mindst i sammenligning med de lande i Syd-, Central- og Østeuropa, hvor der fremvoksede diktaturer.⁶⁹

Andre historikere supplerer. Magtdistancen i Danmark var relativt beskeden sammenlignet med mange andre europæiske lande, ligesom interessegrupperne havde gode muligheder for at påvirke både politikere og administration.⁷⁰ Partiernes opbygning, nære forhold til vælgerne og rekruttering af tillidsmænd blandt disse, hører med til at forklare deres store opbakning. Desuden repræsenterede de fire partier tilsammen datidens erhvervsinteresser, hvilket skabte identifikation, ikke bare med det foretrukne parti, men også med demokratiet som sådan. Det sidstnævnte viste sig ved en høj valgdeltagelse ved Rigsdagsvalg.⁷¹ På tilsvarende vis var en stærk arbejderbevægelse med til at holde de antidemokratiske højrekræfter stangen.⁷² Tolkningen om det stærke danske demokrati bakkes yderligere op af en statistisk korrelation påvist af Jørgen Møller og Svend-Erik Skaaning. Den viser, at (næsten) alle europæiske demokratier, der kom til verden efter 1. Verdenskrig, blev til diktaturer i mellemkrigstiden, mens ingen af de gamle gjorde.⁷³ De sidstnævnte var øjensynligt velkonsoliderede og lod sig ikke blæse omkuld.

1930'ernes antidemokrater udgjorde aldrig nogen reel trussel mod den demokratiske styreform herhjemme. De opnåede resultater fra start-30'ernes kriseforlig blev ikke opfattet som tilfredsstillende af alle, de var tiltænkt at hjælpe, hverken blandt bønder eller arbejdere. Den ulmende utilfredshed kunne udmønte sig i bitterhed over for den demokratiske styreform i sig selv.⁷⁴ Såvel før som efter Kanslergadeforliget var opfattelsen i nogle kredse, at partierne på Rigsdagen mest af alt tænkte på at mele deres egen kage.⁷⁵ Men krisen i Danmark var

⁶⁹ Lars Hovbakke Sørensen: *En europæisk Danmarkshistorie – fra oldtiden til i dag*, Gyldendal, København 2014, s. 559.

⁷⁰ Pedersen m.fl.: *Danmarkshistorien. Samfund, livsformer og politik*, s. 295-97.

⁷¹ Niels Thomsen: „Den politiske kultur“, i: Georg Nellesmann (red.): *Dagligliv i Danmark*, bd. 1, Nyt Nordisk Forlag Arnold Busck, København 1988, s. 95.

⁷² Christensen m.fl.: *Arbejdernes historie i Danmark*, s. 174.

⁷³ Jørgen Møller & Svend-Erik Skaaning: *Demokrati i en krisetid. Mellemkrigstidens Europa, (Til Tiden)*, Gyldendal, København 2018, s. 56f., 66-76.

⁷⁴ Rasmussen: *Velfærdsstaten på vej*, s. 447.

⁷⁵ Jeppe Nevers: *Fra skældsord til slagord. Demokratibegrebet i dansk politisk historie*, Syddansk Universitetsforlag, Odense 2011, kap. 5 og 6.

mild sammenlignet med udlandet.⁷⁶ Eftersom Danmark ikke direkte havde været involveret i 1. Verdenskrig, undgik man de uroligheder, der eksempelvis i Tyskland fulgte efter krigsårenes højspændte nationalisme, de mange tabte menneskeliv og det enorme forbrug af samfundsressourcer til militære formål.⁷⁷ Den vrede mod „Systemet“ – det moderne, demokratiske samfund – der vitterligt var, fungerede nærmest som en ventil, der forhindrede overtryk. De fire etablerede politiske partier følte sig aldrig for alvor truet af de antidemokratiske kræfter på højre flanke, ligesom Danmarks Kommunistiske Parti blot fik 1,1 % af stemmerne ved folketingsvalget i efteråret 1932. Vælgerne holdt sig til de fire gamle demokratiske partier med en meget stor andel af trofaste kernevælgere. Sammenlignet med Tyskland og Østrig var voldsniveauet meget lavt, og den politiske samtale var helt overvejende af fredelig art. Den politiske sprogbrug var dog anderledes dengang, hvilket kan skabe forvirring. Ord og begreber, vi finder demokratisk suspekter i dag, var nødvendigvis hverken ment eller blev opfattet sådan i tiden før 1945.⁷⁸

Samlet set problematiserer dette, at Kanslergadeforliget var demokratiets redningsstund. Perspektivet rækker dog videre end til denne delkonklusion: Prioriteringen af det økonomiske forlig har sat andet i skyggen. Som nævnt i indledningen har så godt som alle historikere bemærket, at Socialreformen betød, at modtagerne af offentlig hjælp i tilfælde af arbejdsløshed ikke længere mistede deres stemmeret, hvilket de havde gjort lige siden Fattigloven fra 1891. Men ingen af dem, der har skrevet om Socialreformen, har reflekteret over, hvad forøgelsen af stemmeberettigede ville betyde i parlamentarisk henseende. Hypotesen i det efterfølgende er, at toneangivende politikere i Socialdemokratiet *også* ønskede en reform af sociallovgivningen af hensyn til antallet af potentielle socialdemokratiske vælgere ved valg til Rigsdagen.

Magtesløse Magthavere

„Skal vi endelig miste Magten, saa hellere miste den ved Kamp paa et heldigt Tidspunkt end sidde at raadne op som magtesløse Magthavere. Giv dem kniven, nu da de mest frygter den“, skrev journalist ved

⁷⁶ Medmindre andet er angivet, er afsnittet baseret på: John T. Lauridsen: „Udfordringerne fra højre i mellemkrigstidens Danmark“, i: Claus Bryld & Søren Hein Rasmussen (red.): *Demokrati mellem fortid og nutid. En antologi*, Tidene Skifter, København 2003, s. 74-75; og Christensen m.fl., *Arbejdernes historie i Danmark*, s. 174.

⁷⁷ Pedersen m.fl., *Danmarkshistorien. Samfund, livsformer og politik*, s. 295.

⁷⁸ Nissen, „Fra mellemkrigstid til efterkrigstid“, s. 165, 171.

avisen *Social-Demokraten* I.P. Brochmann i et brev dateret 13. september 1932 til statsminister Thorvald Stauning. „De“ og „dem“ er den borgerlige opposition. Ordene „magtesløse Magthavere“ lyder mystiske, men forklares med sætningen „nu de mest frygter [kniven]“ – Socialdemokratiet *var* magtfuldt, det kunne ikke diskuteres, men det vilde næppe vare ved, advarede journalisten. Statsministeren burde udskrive valg, nu man havde chancen for at fortsætte som regeringsmagt. I.P. Brochmann frygtede, at situationen ville forværres: „Hvordan vil det gaa til Foraaret efter en Vinter med 200.000 Arbejdsløse – og en Vinter hvor Landstinget vil udsulte Regeringen for bagefter at agitere for Ministeriet Staunings Magtesløshed – Tænk paa det!”

Brevet er citeret i Henning Grelles Stauning-biografi, hvor det ikke fremgår, hvordan statsministeren svarede, men ud fra sammenhængen forstår læseren, at det gjorde dybt indtryk.⁷⁹ I hvert fald udskrev Thorvald Stauning kort efter folketingsvalg, der blev afholdt den 16. november. Årsagen til valget var, at regeringen og oppositionspartierne ikke kunne blive enige om måden at dæmme op for krisen. Valget bekræftede, at regeringen havde flertal på 135.000 stemmer.⁸⁰ Trods det komfortable flertal „skal man naturligvis ikke undlade at se Situationens Alvor i Øjnene. Tykke Skyer formørker Horisonten forude, og før vi ved af det, kan nye Begivenheder ændre Stillingen“, advarede chefredaktør af avisen *Social-Demokraten* H.P. Sørensen, da han et par måneder senere analyserede valgresultatets perspektiver i partiets idé-tidsskrift *Socialisten*.⁸¹ Folketingsvalgene havde været hyppige de seneste ti år, hvor ingen regering havde overlevet en fuld valgperiode.

Situationen indbød til at genoverveje partiets strategi i forhold til at tiltrække nye vælgere, hvilket skete i en enquete i *Socialisten* i de to sidste numre i 1932. Et stykke henad vejen kunne indlæggene ses som kommentarer til det netop overståede valg. Selvom valgresultatet var godt, var det oplagt at diskutere, om man havde udnyttet vælgerpotentialet fuldt ud. To af de i alt seks stemmer, der gav deres besyv med, mente således, at Socialdemokratiet burde opprioritere sin agitation blandt de arbejdsløse. De udgjorde en stor gruppe potentielle vælgere. „Der bør skaffes særlige Agitatorer, der ved Kontrolstederne for Arbejdsløse agiterer blandt disse“, skrev medlem af Københavns borgerrepræsentation, Alex Fløtkjær. „Partiets sociale Lovgivningsarbejde“, mente han videre, „berører hvert eneste Fagforeningsmedlem, bl.a. igennem Arbejdsløshedskassernes, de kommunale Hjælpekassers

⁷⁹ Henning Grelle: *Thorvald Stauning. Demokrati eller kaos. En biografi*, Jyllands-Postens Forlag, København 2008, s. 336.

⁸⁰ Kaarsted: *De danske ministerier*, s. 31.

⁸¹ H.P. Sørensen: „Folketingsvalget“, *Socialisten*, nr. 1, 1933, s. 25.

Virksomhed“. Men, påpegede Alex Fløtkjær, der „vil vise sig Vanskeligheder med at faa denne Del af Agitationen sat i Sving, men det bør forsøges for Alvor“.82 Partisekretær Ib Kolbjørn supplerede i sit bidrag, men vendte kritikken indad: „Vi maa være opmærksomme paa vore svage Punkter“, og „Kontrolstederne bør ikke udelukkende være Tumblepladser for kommunistisk Agitation“.83

Mens man i Socialdemokratiet kunne bestræbe sig på at modarbejde den kommunistiske agitation, så det anderledes ud med lovgivningen på socialområdet. Den store arbejdsløshed betød, at mange af arbejderpartiets kernevælgere stod til at miste deres stemmeret, såfremt de ikke allerede havde gjort det. Et ukendt antal af de estimerede 200.000 arbejdsløse ville falde ud af forsikringens dækning, hvis krisen fortsatte. Antallet af ledige dage blandt forsikrede steg år for år, i 1930/31 var perioden i gennemsnit pr. arbejdsløs 45 dage, antallet var 60 i 1931/32, mens antallet af dage uden arbejde steg til 101 i 1932/33.84 Selv i tilfælde, hvor den arbejdsløse var forsikret, kunne man højst modtage støtte i et halvt års tid.85 Og det var endda efter, at man i Rigsdagen i efteråret 1931 vedtog og gentagne gange forlængede en midlertidig hjælp til alle arbejdsløse. En hjælpeordning, som ikke betød fortabelse af valgret.86 Efter ophøret af denne var der kun fattighjælp tilbage, hvor modtageren mistede sine borgerlige rettigheder. Antallet af modtagere af fattighjælp steg fra 116.486 i 1931/32 til 126.545 året efter.87

Den samfundsøkonomiske situation var blevet endnu mere kritisk i januar 1933. Det var ikke til at vide, hvordan de borgerlige partier ville reagere på den forværrede situation. En reel fare var, at man heller ikke kunne blive enige om en kriseløsning denne gang. Et nyvalg i løbet af foråret var for Socialdemokratiet en mulighed for at forsøge at løse op for hårdknuden.88 Men ville et valg igen falde ud til arbejderpartiets fordel med en reduceret vælgerskare? I forlængelse heraf kan man stille et andet kontrafaktisk spørgsmål: Ville de borgerlige partier blive ved at hjælpe regeringen med forlænge den midlertidige hjælp

82 Alex Fløtkjær: „Hvorledes kan vi gøre vor Agitation mest effektiv?“, enquete, *Socialisten*, nr. 11, 1932, s. 334.

83 Ib Kolbjørn: „Hvorledes kan vi gøre vor Agitation mest effektiv?“, enquete, *Socialisten*, nr. 12, 1932, s. 368.

84 Hans Chr. Johansen & Birgitte Holten: *Dansk velfærdshistorie. Velfærdsstaten i tal. Register*, Syddansk Universitetsforlag, Odense 2015, s. 63.

85 Rasmussen: „Det folkestyrede Danmark“, s. 338.

86 Dybdahl m.fl.: *Krise i Danmark*, s. 53-54.

87 Johansen & Holten: *Dansk velfærdshistorie. Velfærdsstaten i tal. Register*, s. 71.

88 Grelle: *Thorvald Stauning*, s. 340.

til de arbejdsløse i uændret form? Såfremt ordningen ikke blev forlænget eller gjort permanent, ville antallet af Socialdemokratiske kernevælgere være skrumpet afgørende ind, når forårsvalet kom. Den relative fordeling mellem kernevælgere var på vej til at blive ændret i takt med, at de arbejdsløse faldt ud af den midlertidige ordning. Situationen har uden tvivl givet sved på panden. Uanset hvor godt Socialdemokratiet gjorde det i en valgkamp, kunne man risikere at tabe. Man var „magtesløse Magthavere“.

Løsningen på de socialdemokratiske vælgerproblemer kunne være en ændring af sociallovgivningen, så stemmeretten aldrig forfaldt, selv om den arbejdsløse modtog økonomisk hjælp fra det offentlige. Ledende kredse i partiet må have indset dette og være begyndt at arbejde for den ønskede lovændring. At man, med andre ord, tog konsekvensen af de ovennævnte betragtninger om, at partiet med fordel kunne gøre større indsats for at tiltrække de arbejdsløse. Det vil forklare, hvorfor man i løbet af de første par år i 1930'erne ændrede sit syn på, hvorvidt fattighjælpsmodtagere skulle bibeholde deres stemmeret. Da socialminister Karl Kristian Steincke præsenterede sine tanker om en omfattende reform af sociallovgivningen i *Socialisten* i januar 1930, nærede han tilsyneladende ikke ønske om at ændre ved stemmeretsfortabelsen, i hvert fald handlede hans forslag udelukkende om regelforenkling og administrative forhold.⁸⁹ Omslaget i synet på arbejdsløses borgerlige rettigheder kom synkront med, at arbejdsløsheden fortsatte steg til alarmerende højder og dermed blev et problem for partiet i parlamentarisk henseende.

Det var lettere sagt end gjort at få gennemført den ønskede lovændring, da de borgerlige partier efter al sandsynlighed ville bremse et lovforslag om en storstilet socialreform i Landstinget. Det havde de gjort et halvt år tidligere.⁹⁰ Den borgerlige modstand mod indførelsen af rettighedsprincippet i sociallovgivningen drejede sig om, hvorvidt 'skylden' i forbindelse med arbejdsløshed var individuel eller social.⁹¹ Sagt anderledes: Hvis hjælp til selvhjælp-elementet blev svækket, mente man, at den arbejdsløse ikke i tilstrækkelig grad ville mærke konsekvenserne af sin situation, og at tilskyndelsen til at finde nyt lønarbejde da ville være for lille.⁹² Hjælpen skulle forblive en almisse, den arbejdsløse byttede væk for sin plads som aktiv samfundsborger i form

⁸⁹ K.K. Steincke: „Sociallovgivningens Reform“, *Socialisten*, 1930, nr. 1, s. 1-5. Jf. Rud. Conrad: „Lov om Offentlig Omsorg“, *Socialisten*, nr. 12, 1930, s. 330f.

⁹⁰ Kaarsted: *De danske ministerier*, s. 38; Knudsen, *Statsministeren*, s. 414.

⁹¹ Andersen m.fl.: *Mellem skøn og ret*, s. 497f., s. 762-66.

⁹² Jacob Christensen: *K.K. Steincke. Mennesket og politikerne*, Chr. Ejlers' Forlag, København 1998, s. 204.

af sin stemmeret. På denne baggrund var især Venstre afvisende i forhold til Socialdemokratiets forslag.

Omvendt burde tanken om lige rettigheder for alle mennesker til tale liberale, har Mogens Rüdiger påpeget.⁹³ Det er derfor sandsynligt, at modstanden mod en socialreform i 1932-33 til dels var partitaktisk begrundet. Blandt Venstrefolk herskede ingen tvivl om, at nye socialpolitiske tiltag indirekte var at forære stemmer til Socialdemokratiet, der var tættest forbundet med socialpolitikken. Socialpolitikken var for arbejderpartiet trods alt „den søde Sæd i Agitationens Jordbund“, som Venstres Oluf Krag spotsk havde udtalt i Folketinget nogle år tidligere.⁹⁴ Mistanken om, at han og andre borgerlige toppolitikere også havde luret, at Socialdemokratiet *ikke* ville miste vælgere under arbejdsløshedskriser, *såfremt* rettighedsprincippet blev introduceret i sociallovgivningen, ligger lige for. Venstre havde derimod ikke råd til at give ved dørene, da partiet havde blødt vælgere siden 1920'erne. Dels som følge af den generelle afvandring fra landbruget, dels fordi landområderne undergik en gradvis urbanisering med stationsbyernes vækst.⁹⁵

Undtagelsessituationen fører til forlig

I starten af januar 1933 begyndte Thorvald Stauning at „fremme krisebevidstheden“, som Tim Knudsen anfører. Et par dage senere varslede statsministeren i Folketinget, at en socialreform ville blive en del af forhandlingerne om et kommende forlig. Som vi ved, accepterede Venstre indbydelsen fra regeringspartierne, selv om Oluf Krag ønskede ændringer af sociallovgivningen ud af forhandlingerne.⁹⁶ Partiet var imidlertid hårdt presset af sit bagland, både LS og flere andre landbrugsorganisationer. Man var villige til at acceptere næsten alt, hvis bare partiet kunne få gennemført en devaluering, der ville afbøde landbrugets hårde eksportvilkår.⁹⁷ Den socialdemokratiske ledelse benyttede situationen til at presse Socialreformen igennem.⁹⁸

Socialminister K.K. Steincke var ikke blandt de inviterede i Kanslergade, og der kom heller ikke nogen socialpolitisk aftale ud af det nat-

⁹³ Mogens Rüdiger: *Statens synlige hånd. Om lovgivning, stat og individ i det 20. århundrede, (Magtudredningen)*, Magtudredningen i samarbejde med Aarhus Universitetsforlag, Aarhus 2003, s. 90.

⁹⁴ Andersen m.fl.: *Mellem skøn og ret*, s. 272. Citat s. 405.

⁹⁵ Niels Thomsen: *Industri, stat og samfund 1870-1939*, bind 3 i: *Dansk industri efter 1870*, Odense Universitetsforlag, Odense 1991, s. 233.

⁹⁶ Knudsen: *Statsministeren*, s. 406.

⁹⁷ Kaarsted: *De danske ministerier*, s. 33-35.

⁹⁸ Andersen m.fl.: *Mellem skøn og ret*, s. 223-25.

lige møde. Det blev dog aftalt, at en socialreform skulle være en del af den samlede krisepakke.⁹⁹ En anden historie fortæller, at man slet ikke havde aftalt noget om en reform af sociallovgivningen i løbet af natten. Da Steincke hørte det, blev han vred og forlangte den medtaget. Det var uklart, hvordan sociallovgivning hang sammen med den økonomiske forligspakke.¹⁰⁰ Men gennemføres, det skulle den. Hvor- efter Thorvald Stauning påpegede over for en af Venstres forhandle- re, Oluf Krag, at Socialreformen skulle være en del af den samlede for- ligspakke – „Skal det være et ultimatum?“, spurgte dr. Krag. 'Ja, det ly- der sgu' sådan,' brummede Stauning.¹⁰¹

Den nye sociallovgivning blev færdigforhandlet i løbet af en måned, og Venstre undlod at stemme imod i Landstinget. Rettighedsprincip- pet blev dog begrænset i de efterfølgende forhandlinger om reformens endelige udformning, og de angiveligt uarbejdsvillige modtagere af fattighjælp stod stadig uden stemmeret. Men reglen om fortabelse blev undtagelsen. Socialreformen betød, at af de knap 100.000 arbejdslø- se, der stod til at tabe eller allerede havde mistet deres stemmeret i for- året 1933, gjaldt det kun omtrent 5.000 efter Socialreformen.¹⁰²

Et hurtigt regnestykke vil demonstrere betydningen af, at Socialde- mokratiet fik 100.000 stemmer mere ved folketingsvalget i 1935 end ved det seneste folketingsvalg i 1932. Endda var Socialdemokratiet det eneste af de fire gamle partier, der nød fremgang ved valget målt i væl- gerprocenttal.¹⁰³ En vigtig mellemregning er, at partiet midt mellem forliget i 1933 og valget i 1935 havde relanceret sig selv med partipro- grammet *Danmark for Folket* (1934). Socialdemokratiet gik fra at være et klasseparti til åbent at vedkende sig, at man skulle være et parti for alle stemmeberettigede. Hamskiftet betød, at partiet måske i endnu højere grad end før tiltrak nye vælgere, især funktionærer i byerne.¹⁰⁴ Omvendt mistede partiet arbejdervælgere i Aarhus, Esbjerg og i Kø- benhavn som følge af utilfredshed med Kanslergadeforliget. De man- ge nye stemmer ved valget kom næppe fra arbejderkredse, vurderer Erik Rasmussen.¹⁰⁵ – Uden at han dog overvejer, hvad ophævelsen af retsvirkningerne ved modtagelse af arbejdsløshedsunderstøttelse kun- ne betyde. Arbejdsløsheden var på vej ned i 1935, men det er en tanke

⁹⁹ Knudsen: *Statsministeren*, s. 414.

¹⁰⁰ Christensen: *K.K. Steincke*, s. 211.

¹⁰¹ Rasmussen: *Velfærdsstaten på vej*, s. 433.

¹⁰² Søren Mørch: *Den ny Danmarkshistorie 1880-1960*, Gyldendal, København 1982, s. 180.

¹⁰³ H.P. Sørensen: „Folketingsvalget 1935“, *Socialisten*, 1935, nr. 11, s. 380.

¹⁰⁴ Jf. Hansen & Henriksen: *Sociale brydninger*, s. 290.

¹⁰⁵ Rasmussen: *Velfærdsstaten på vej*, s. 478.

værd, om Socialdemokratiet ville have fået så rekordmange stemmer ved valget, hvis det ikke havde været for ophævelsen af tabet af borgerlige rettigheder ved modtagelse af økonomisk hjælp. De mange nye valgstemmer skyldtes i hvert fald ikke taknemmelighed over højere sociale ydelser, eftersom det var lykkedes Venstre at holde disse på næsten uændret niveau.¹⁰⁶

Striden om rettighedsprincippet fortsætter

„Vi vil ikke ofre en tøddel for at opretholde et tidsbestemt politisk system, og overhovedet intet for at opretholde en tidsbestemt partipolitisk konstellation“, lød det udfordrende i Venstreavisen *Lolland-Falsters Folketidende* i oktober 1940.¹⁰⁷ Anledningen var, at tre Venstrepolitikere den 9. april 1940 var indtrådt i samlingsregeringen sammen med regeringspartierne Socialdemokratiet og Det Radikale Venstre samt tre fra Det Konservative Folkeparti. Landbrugets tab i start-30'ernes krise skulle kompenseres, lød målet. Venstre skulle føre en rendyrket klassepolitik, der sigtede på at rulle flere af Staunings-regeringens vigtigste politiske resultater tilbage. Landmandspartiet tog sig dyrt betalt for at deltage i samlingsregeringen. Første gang gik det ud over industriarbejdernes løn, da pristalsreguleringen blev annulleret i maj 1940. „Tiden var ikke til flere Kanslergadeforlig“, konstaterer Joachim Lund.¹⁰⁸

Det ønskede økonomiske systemskifte, kan man sige, gik hånd i hånd med det politiske, eftersom arbejdsløsheden blandt arbejdere i besættelsens første år nærmede sig start-30'ernes rekordhøje niveau. Omplanter vi hypotesen om de parlamentariske perspektiver ved ændring af sociallovgivningen til denne situation, gjorde partitaktiske perspektiver ved et kommende valg sig uden tvivl gældende for Venstre, ligesom de sandsynligvis havde gjort for arbejderpartiet et årti tidligere. I hvert fald havde de tre Venstrepolitikere held til at rulle væsentlige dele af Socialreformen tilbage i februar 1942. Reformen havde været en torn i øjet på Venstre, lige siden den blev vedtaget ti år tidligere. Dels blev anvisningskravene til de arbejdsløse skærpet; dels blev rettighedsprincippet rullet tilbage. Venstre kunne i situationen presse krav igennem, „som partiet under normale omstændigheder ikke ville have haft nogen mulighed for at realisere“, kommenterede socialde-

¹⁰⁶ Johansen & Holten: *Dansk velfærdshistorie. Velfærdsstaten i tal. Register*, s. 63.

¹⁰⁷ Citeret i: Joachim Lund: „Mellem fædreland og flæskepriser. Partiet Venstre under besættelsen“, i: Joachim Lund (red.): *Partier under pres – demokratiet under besættelsen*, Gyldendal, København 2003, s. 140.

¹⁰⁸ Lund: „Mellem fædreland og flæskepriser“, s. 139.

mokraten og forbundsformanden Johannes Kjærboel bittert efter krigen.¹⁰⁹

Krøllen på historien er, at Venstres tilbagerulning kun skulle overleve tre år. Som en af sine sidste handlinger som arbejds- og socialminister i den såkaldte befrielsesregering sommer og efterår 1945 lykkedes det socialdemokraten Hans Hedtoft at ophæve de negative retsvirkninger, der knyttede sig til økonomisk hjælp i forbindelse med arbejdsløshed.¹¹⁰

Naturligvis rækker forklaringen på Socialdemokratiets ønske om en socialreform, der ville ligestille danskerne med hensyn til rettigheder, langt videre end tankerne ovenfor afslører. Den har at gøre med ideologi, etik vil nogen sige. „Fortabelsen af valgretten kom ... til at stå som symbolet på fattiglovgivningens grusomhed“, slår Jacob Christensen fast i sin biografi om K.K. Steincke.¹¹¹ Værdighedstabet ved at miste en af sine vigtigste borgerlige rettigheder i et demokratisk samfund var uacceptabelt, og det partitaktiske var næppe mere end et mindre aspekt af socialspørgsmålet. Og der skulle en undtagelsessituation til, før taktikken kom til syne. På samme måde bundede Venstres modstand mod rettighedsprincippet – både i 1933 og i 1942 – uden tvivl i andet og mere end spørgsmålet om mandattal. To diametralt modsatte syn på ansvarsforholdet mellem individ og samfund stødte sammen i tilspidsede situationer, hvor parlamentarismen var den nødvendige mellemregning.

¹⁰⁹ Citeret i: Lund: „Mellem fædreland og flæskepriser“, s. 146.

¹¹⁰ Andersen m.fl.: *Velfærdsstaten i støbeskeen*, s. 676.

¹¹¹ Christensen: *K.K. Steincke*, s. 86.